

“КНИГИ – МОРСЬКА ГЛИБИНА...” кілька думок про “Лиса Микиту”

Серед таких книг, дарма що це “віршована казка”, – й “Лис Микита”. Про глибину – сам автор у передмові “Хто такий “Лис Микита” і відки родом?”. Тож і героя твору, Лиса Микиту, можна запитати, як римляни запитували один одного при зустрічі: “Unde et quo?”, як і ми один одного – нині: “Звідки й куди?” Не знав би мандрівець, що відповісти на те перше – “звідки?” (з Вавилону? Греції? Риму? Німеччини? Франції?..), а щодо другого, “куди?”, – не вагався б: “У світ широкий”. І спадає на думку наше, пісенне: “А вже весна, а вже красна, / Зі стріх вода капле, / Молодому козакові / Мандрівочка пахне”. Лис Микита, окрім того що “гайдамака”, – ще й “вільний козак”...

Справді, мандрівочка сторінками геніальної казки – пахне, і той запах для кожного – свій, неповторний. Для мене – це запах часової далини, пісенні настрої непосидливих вагантів. “Надійшла весна прекрасна, / Многоцвітна, тепла, ясна, / Мов дівчина у вінку...”, ті початкові рядки, – відлунюють вагантською весною: “Ecce gratum et optatum... / ver reducit gaudia, / purpuratum floret pratum / sol serenat omnia” – *Ось і знову пречудова / нам весна всміхається, / в пурпуровій луг обнови, / в сонці все купається...* Змінімо порядок рядків

(щодругий зробимо третім) – матимемо цю ж, що у Франка, строфу, ці ж “біжучі” стопи – трохеї. Втім, той швидкий крок – і в нашій пісні: “А вже весна, а вже красна...”, бо не повільно – стрімко надходить, видзвонюючи сріблястим краплепадом, усміхаючись кожною з крапельин, які пробивають скам’янілий за довгу зиму лід. Тут, у пісні, вона *красна*, у “Лисі Микиті”, поставши в повній своїй красі, – *прекрасна*, а латиною (цей же префікс!) – *grae-pulchra*. Далі – грека: много-цвітна (полу-άνθεμος – *много-цвітна* весна, у Піндара).

І вже забуваємо про віршові розміри, про суфікси й префікси (що весні до граматики та метрики?) – дивимось на “дівчину у вінку”. Кожен – по-своєму бачить її. У тому-то й перевага книжки, “морської глибини”, перед екраном: **на** ньому образ – один для всіх; **у** книжці – стільки тих образів, скільки й читачів (кожна голова “імієт” не тільки свій ум, а й зір), та й самі прийменники – знову граматика! – говорять за себе: **на** – це площина, плоскість; **у** – глибина. Бачу “дівчину у вінку”, а за якусь мить – “Прімаверу” Ботічеллі, а там і Венеру (*venus – краса*), якою й “позувала” італійському митцеві, певно, й Франкові, – у зачині Лукрецієвої поеми:

Тихнуть, богине, вітри, розбігаються хмари небесні
Ще до приходу твого. Найніжніші до ніг тобі квіти
Стелить умілиця щедра – земля, всміхається море...
Спершу небесні птахи твою з’яву, ходу переможну
Славлять, богине, твоєю могутністю вражені в серце.
Потім і звірі, й стада пасовищем багатим буяють,
Ріки стрімкі пропливають, аби поспівать за тобою,
Бачити вроду твою, – куди б не вела ти, не звала.

А ще – “солодковсміхнену” Афродіту... Але чому грецька богиня неодмінно всміхнена – “солодко”, “медово” “звабливо”, а про усміх нашої дівчини-весни не згадано? Бо наша – у вінку, а він – із квітів, вони ж – ясні, як сама весна, яка не може бути не всміхненою, хмурною, бо ж – у вінку. Дівчина-весна, окрім того, що прекрасна й многоцвітна, ще – тепла, ясна, а тепла ясність (не холодний блиск!) – це не лише краса зовнішня, для ока, а й внутрішня, для душі; це – гарність, це – пісня: “Подай же, дівчино, подай же, *гарная*...”

І знову повертаюся до вагантів, до тієї ж весняної пісні (“Esse gratum...”), де весна, пора року, – не дівчина, а дитя, що його вигодує грудьми вже зріла жінка – літо (весна у них середнього, літо – жіночого роду) – і мимоволі згадую: “Нічого кращого немає, / Як тая мати молодая / З малим дитяточком своїм”... А далі – й Франка: “Хто смів сказати, що не богиня ти?”... І ті манівці, на які пускається думка, не віддаляють, а наближають до Франка, бо ж сам він, “блукаючи по різних стежках всесвітньої історії та літератури”, – збирав “поодинокі камінчики”; з них – зводив *свою* будову, вицятковував *своє* полотно: “Я бажав не перекласти, а переробити стару повість про лиса, зробити її нашим народнім добром, надати їй нашу національну подобу [...] на чужий, позичений рисунок накладав наші кольори”. Ось тут, до речі, нагода сказати й про переклади “Лиса Микити” іншими мовами: той “рисунок” ще можна якось перекласти, а “кольори”, що найголовніше, – ні. Тому-то, скільки б не назбирав І. Франко тих коштовних камінчиків, а “дівчина у вінку” – наша, українська дівчина; всі інші весни – її посестри.

У “Лисі Микиті” – дванадцять пісень. Як дванадцять місяців у році. Як дванадцять пісень Вергілієвої “Енеїди”. Саме пісень. Бо це радше пісенна, аніж віршована казка:

Надійшла весна прекрасна,
Многоцвітна, тепла, ясна,
Мов дівчина у вінку;
Ожили луги, діброви,
Повно гамору, розмови
І пісень в чагарнику.

Глибока й звучна рима, наскрізні, з перевагою сонорного “н”, асонанси й алітерації, що творять саме пісенний звукопис; він, до речі, має свій, не тільки пісенний, сенс: у п’ятому рядку, де йдеться про розмову, – п’ять разів повторено голосний “о”, бо це ж *слово, мова*, наша м’якість, наше “окання” (давньогрецька, з якою ріднимосся пісенністю, рясніє о-мікронами та о-мегами). Уявімо собі неримовані (а є такі!) переклади “Лиса Микити”!..

Два дієслова “тримають” ритм першої строфи: “надійшла”, “ожили”; обидва – під особливим акцентом, на початку віршового рядка, бо

весна для Франка – це “воля, і рух, і життя”. З другою строфою швидкий крок вірша вповільнюється поважністю теми (“Лев, що цар є над звірами...”), а далі, наприкінці третьої, вірш мовби зависає у дозвіллі, яким втішається герой казки – той, хто по-своєму любить волю й не полюбляє коритися царським наказам. Вірші “Надійшла весна прекрасна” – і “Лис Микита, гайдамака”, дарма що складені тією ж стропою, різні за темпом виголошення: Лис Микита нікуди не йде, не поспішає, нічим не журиться, тож і час для нього – не той, що в тих, хто квапиться доставити його перед царські очі. Взагалі ж переважний відсоток сміхової енергії “Лиса Микити” – в дієсловах; їхні нескінченні синонімічні ряди грають усіма барвами гумору: від усмішки – й до реготу. Це – поема дії. Спочатку в голові героя твору діє гостра та бистра думка, що тут же реалізується – стає очевидною.

Якщо знаменита лірична мініатюра “Червона калино...”, завдяки Богданові Янівському, діждалась ідеального музичного співзвуччя, то “Лис Микита”, завдяки Едвардові Козакові, – графічного. На першій ілюстрованій сторінці, перед кованими дверми свого помешкання (“Мій дім – моя фортеця”), з люлькою в роті, при дзбанику вина, без якого й думка млява, й при розгорнутій книжці (як Гораций про своє дозвілля: “То здрімну, то книжку розгорну”), звичаєм античних (*more antiquo*), дарма що з чересом і пістолем (“гайдамака”!), прилігши й опершись на лікоть, – сам Микита, не розбишака, як у пізніших редакціях, а таки гайдамака: втішається весняним сонечком, заодно ж, видно по очах, – щось метикує, а якщо латиною, то медитує. Щось хитре, бо сильний не м’язами, як Бурмило, а розумом. Тут і пролягає межа поміж Лисом Микитою і Вовком – Неситим, хто більше слухає голосу живота, аніж розуму. Межа, яку так дотепно увиразнив Е. Козак: побіч Лиса – книжка (скільки там “прочитано” – то вже інша річ). Тією деталлю ілюстратор наче доповнив епітет Лиса Микити: він не тільки хитрий, він – хитро-мудрий, а якщо грецькою – *ποικίλο-μῆτις* (*ποικίλος* – *хитрий*, *μῆτις* – *мудрість*: щось *метикує*). Тут, щоб не втомлювати читача подальшим “аналізом” казки, перейду до ближчого знайомства з двома її персонажами – Лисом Микитою і Медведем Бурмилом; аналіз у лапках, бо ж не аналізую – *читаю*, щокроку ступаючи на стежки, які начебто відводять

від казкового твору, насправді ж – до нього наближають (так і в перекладанні: віддаляємось од першотвору – щоб до нього наблизитися). Такий спосіб читання придатний, одначе, для класичного твору, який веде читача, а не просто його смішить, розважає або, що тепер найчастіше буває, – страшить. Таким, який і веде, і вчить, і смішить (“сміючись говорити правду” – засада Горація), справді класичним твором, і є Франкова поема – “Лис Микита”.

Як до ласощів, поживи для шлунка, “мов по нитці”, можуть привести пахощі (згадаймо Лиса й Вовка в спіжарні з м’ясивом), так до поживи для розуму – слово. А веде воно до тієї “спіжарні”, що в усі часи була, та й нині є, гарною поживою розуму й серця, – до Гомерових поем. Те слово – уже згадане “хитромудрий” (ποικιλομήτης), що є одним із сімнадцяти епітетів Одиссея; серед них і πολύτροπος – перший, із першого рядка “Одиссеї”: “Ἄνδρα μοι ἔννεπε, Μοῦσα, πολύτροπον...” – *Музо, повідай мені про бувалого мужа...* (переклад Бориса Тена). Та скільки б ми не наводили різномовних перекладів – не знайдемо задовільного відповідника до оригінального πολύτροπος (πολλο – *багато*; τροπος – *спосіб, вдача, звичай*; від τρέπω – *повертаю*); стисло кажучи, це “вертка” людина (vir versutus; від vertere, *крутити, обертати* – у латинському перекладі Лівія Андроніка), людина, яка вміє *крутитися*, а зі *скрути* – *викрутитися*; це – людина нової доби, нових, гнучкіших засад – на противагу до штивного, прямолінійного, що представляв племінну мораль, Ахілла. Останній, якщо латиною, – simplex, *простий*, тобто – простак, людина наївна, простодушна, невигадлива. Одиссеї, навпаки, – duplex, *подвійний, дволичний, двоедушний, вигадливий*. Висока героїка, що часто трапляється, стає предметом осміювання (l’homme simple у французів, власне, – *простак*); хто крутиться – той і бере гору. Як Лис Микита – над Бурмилом з його, подібною до Гераклової (насміхалися й з нього в сатировій драмі) довбнею у лапі; над Вовком (“Бреха і *крутий* еси!” – Вовк до Лиса); як герой “Одиссеї” – над велетом Поліфемом: грубій силі проти стоїть тонкий розум; прямолінійності – хитрий манівець...

Отож, коли йти від нашої “дівчини у вінку” в долину, то сягнемо “солодковсміхненої” Афродіти, а коли від Лиса Микити – то “хитромудрого” Одиссея, що став для Вергілія прообразом Енея. А в нашій “Енеїді”, І. Котляревського, у третьому рядку, маємо, здається, опи-

совий переклад неперекладного *πολύτροπος*: *удавсь на всеє зле проворний*. Саме з таким акцентом, бо герой “Енеїди”, як і “Одіссеї”, вмів із того зла викрутитися; зло було не в ньому, а поза ним (в іншому разі акцент змістився б: “*Удавсь на всеє зле проворний*”), от він і вигострював свою вдачу, проворно те зло обходячи, був багатий на всілякі способи уникнути зла, ще й провчити злісного напасника – був *πολύτροπος*. Так – і гострий думкою герой Франкової казки, на противагу тим, у кого “тупі мізки”:

Лис Микита шулив вуха,
Коло брами пильно слуха
Тих грізних медвежих слів.
“Ей, – гадає, – що б зробити,
Цього дурня раз провчити,
Щоб так гордо не ревів!”

В який спосіб Лис Микита провчив (саме про-вчив, бо на-вчити – годі: “природа, хоч вилами її жени – повернеться”), і то добряче провчив Медведя, Кота Мурлику, інших царських посланців, а насамкінець, остаточно, – Вовка, ставши переможцем (грец. *νικῶν*, звідси й “Микита” – *перемагаю*) – про це мовить казка.

Втім, не допомогла б Лисові й хитрість, якби він, як і бувалець Одіссея, не дійшов знання, що найнебезпечніша пастка для всього живого – зваба, і що потрапляє у пастку той, хто надто на ту звабу ласий, кому зваба затуманює рештки глузду. Так Вовк упіймався на ковбасах, Медвідь – на меді, Кіт – на миші, а сам цар звірів – на скарбах... Якщо “Гліада” – *поема про силу* (Симона Вейль), то “Одіссея” – про зваби і про те, як їм протистояти. “Світ ловив мене...”, – міг би й Одіссея сказати, як у наші часи – Сковорода. “Лис Микита”, з того погляду, – теж своєрідна “Одіссея”. А кожного – щось своє вабить. Дивно було б, якби Медвідь ласував мишею, Кіт – медом, а Вовк – конюшиною. У кожного – своя, до чогось свого, природженого (“сродного”), невідступна пристрасть. От він і хоче того, прагне, має до того потяг (“влеченіє”). Звідси латинське слово *voluptas* (*volo* – *хочу, прагну*) – *бажання, насолода, пристрасть*.

Отож, кого слабше, а кого сильніше, пристрасть – тягне, притягає. “Тягнути” (“влечь”) латиною – *trahere*; бути захопленим, “увлеченим” – мовби в полон потрапити, позбутися волі, стати залеж-

ним (“залежність від...”). “Trahit sua quemque voluptas” (*Кожного – своя тягне пристрасть*) – підсумував Вергілій подібні рефлексії над людськими вподобаннями. Ось чому з пристрастями, та й з усім, що розніжує людину, прив’язує її до себе, боролися філософи всіх часів і напрямів, поскромнюючи себе передусім у їжі, – і епікурейці, і стоїки; не хотіли, щоб їх щось “тягнуло” (яка ж бо стійкість, коли щось “тягне”? Яка воля, коли тобою хтось або щось володіє?). Вже як зайшла мова про філософів, то зробимо тут невеликий відступ, не втрачаючи, однак, ниточки, яка в’яже ті міркування з “Лисом Микитою”, казкою, де мова про “звірячий люд”.

То чим же ласує людина? Яке її вподобання (dilectio)? Людину, на відміну від усіх інших істот, *різне розважає*: Varietas delectat (Овідій) – як у стравах, так і в усьому іншому. Таку різність, розмаїття усього їй постачає передусім місто (у селі – простіші звичаї, простіша, отже, й здоровіша їжа). Та водночас, разом із розмаїттям, – пастки у вигляді всіляких зваб та небезпек. Про це, мовою байки, – Гораций, розповідаючи потішну історію про сільську й міську мишу (Сатири, II,6). Обмінявшись “візитами”, кожна, врешті, залишилася при своєму, надто – сільська (“епікурейка”): “Ну, ні! – пропищала селянка. – / Не по мені це життя! Прощавай! Волію безпечно / В нірці своїй лісовій кукіль собі заїдати”... Втім, людина вирізняється не лише з-поміж інших створінь, а й з-поміж собі подібних, людей, – і думками, і смаками: що не голова – то інша думка, що не піднебіння – інший смак; для когось, як і для ведмедя, мед – насолода, для іншого – “обридлий”. Та найдивніше, що відрізняє людину, навіть від того ж вовка, – це її неситість при ситості, і коли читаємо “І неситий не виоре...”, то, звісно ж, не вовка – людину бачимо, та й око “несите” не у вовка – в людини: не вовк же – людина “за край світу зазирає...”.

Одне слово – “Дивних багато на світі див, / Найдивніше із них – людина...”. Можливо, й у тій знаменитій “Похвалі людини” з Софоклової “Антигони” (ще раз до неї повернімося) – не так похвала, як застереження, передчуття наслідків тієї невиситної “жаги золота”, що жене спраглу надміру й розмаїття людину в світ широкий, змушує її всупереч природі й море борознити. “Тут свій свого не їсть живцем”, – дивується людині й Гораций: “тут” – це у світі тварин, де, на відміну

від світу людей, панують усталені “звичаї”, де ніщо не виходить поза накреслені природою межі – “поза рамки”. А в іншому творі поет у лаконічній фразі дає своє бачення “поступального” руху того “найдивнішого з усіх див”: “Gens humana ruit per vetitum nefas” – *Рід людський рине в своїй глупоті, змітаючи всі заборони*; заборони не людські, а природні, божественні. “Quo, quo, scelesti, ruitis?.. (Куди, злочинці, ринете?) – риторичне запитання, яке може стосуватися не лише озброєних заколотників, а того ж таки роду людського (gens humana)... Є, щоправда, інша “неситість”, яка вирізняє людину з-поміж усього живого на землі, тим разом уже похвальна, – до книжки, що теж є медом, ба, й нектаром, та вже не для тіла, а для душі, як про це Стефан Яворський, прощаючись зі своїми книжками: “Іншим щасливішим душам поживою будьте однині, / Інші блаженні серця нектаром вашим поїть!” (переклад з латини М. Зерова).

Отож “сміючись говорити правду” (*ridendo dicere verum*) – головна засада Горація-сатирика; саме в цьому жанрі поет почувався “у своїй тарілці”. Сміху, власне, й не буде, хоч як смішно читача, коли не буде правди. “Лис Микита” передусім тому смішний твір, що в ньому – життява правда, або, якщо словами Авіана, “порядок життя”: “І ось перед тобою твір, який може звеселити твою душу, нагострити розум, розвіяти турботу і без усякого ризику розкрити тобі весь порядок життя”, – пише в передмові римський байкар, згадуючи своїх попередників – Езопа, Бабрія, Федра, а також тих, хто охоче вписував байки у свої роздуми, передусім – Горація. Слова, які міг би повторити (та й повторює в тій чи тій формі) й І. Франко. Сміхові повинен передувати й подив: “Яка ж то вже подібна до нас, та найгідкіша бестія – мавпа!”, – читаємо в Цицерона. А з латинського прислів'я знаємо, що “подібний – подібному радіє” (*similis simili gaudet*), надто, коли йдеться не лише про зовнішню подібність, а й про вдачу: хтось, наприклад, має звичку “мавпувати”. “Радіє”, тобто радий посміятися (якщо схильний до самоіронії) з подібності своєї поведінки – до поведінки інших створінь. І що більша та подібність – то смішніше. Показова тут уже згадана (варто навести її) байка про двох мишей – сільську та міську. Звернімо увагу, як, наче між іншим, до слова, вплітається байка в бесіду (Горацій називає свої сатири бесідами: *sermones*):

Цервій, сусід мій, бува, навіть байку доречну приточить.
Мова якось-то зайшла про Ареллія; хтось аж прицмокнув:
От, мов, живе, розкошуючи! Цервій всміхнувся: “Колись-то
Миша сільська запросила міську, свою давню знайому,
В гості, у скромну нору. Господиня нори по-сільському,
Вбого й ощадно жила, але не скупилась для гості –
Всю свою душу в гостину вклала. Та що там казати!
Був тут горох, був овес (не зважала на скромні запаси!),
Навіть родзинки й сальце недогрижене вийняла з схову.
“Може, хоч тим догоджу”, – міркувала сільська. Але де там!
Гостя лиш кривиться. Щось як і візьме на зуб для годиться –
Тут же те й сплюне гидливо. Сама господиня тим часом
Десь у кутку на торішній соломі кукіль споживала.
Врешті озвалась міська: “І як це ти зносиш, небого,
Урвища й зарості ці? Чи, бува, не гадаєш довіку
Нидіти тут і не відати, що таке вулиці, люди?
Гайда! Довірся мені! Як живе – значить, має померти
Всяке створіння, велике й мале. Не судилось нікому
З пастки тієї втекти. І тому, дорога, поки можна,
Хоч налюбуйтесь життям, пам’ятаймо, як його мало!”
Миша сільська на ту мову міської аж рота розкрила.
Потім, на ноги зметнувшись, майнула слухняно за нею.
Ось і дрібчуть вони навпростець, щоб у пору вечірню
Шуснути разом до міста. Вже й ніч, засіявши зорі,
Пів небосхилу пройшла, як вони опинились обидві
Наче в якомусь палаці. На ложах слонової кості
Пурпуром сяють м’які покривала, а там, трохи далі,
В кошиках, – гори тарелів наскидано; де не поглянеш –
Повно недоїдків, мабуть, гучна була в домі гостина.
Гостю сільську на сяюче пурпуром ложе вмовивши,
Так увихається миша міська, хоч фартух їй підв’язуй:
Носить за стравою страву й сама, як ото господиня,
Що подає – попередньо лизне. Сільська ж на багрянцю
Знай, розляглась собі, рада-радісінька тій переміні –
Та й розкошує. Аж тут... як не рипнуть десь голосно двері!
Мишки ті – стрімголов з ложа. Забігали, заметушились,
Ледве живі з переляку, по тій неозорій долівці.
Ще ж як мисливські собаки десь поряд загавкотіли
Так, що луна розляглась, – “Ну, ні! – пропищала селянка.

Не по мені це життя! Прощай! Волю безпечно
Там, у норі лісовій, свій скромний кукіль споживати!”

Потім було те, що не потребує перекладу, – сміх. Те, що й кладе межу поміж людьми й тваринним світом (хоч під пером Е. Козака тварини не те, що сміються – регочуть). Сміявся, очевидно, сам господар сабінської оселі, бо впізнавав себе, згадуючи, скільки-то пасток на нього чигає, щойно лиш завітає до міста. Але не міг собі дозволити на сталий сільський спокій, не міг похвалитися своїм стоїцизмом: мусив по черзі бути і сільською, стоїчного гарту, й міською, епікурейської мітки, мишею. Найбільше сміялись, певно, тоді, коли чули з уст міської миші засади епікурейської філософії: “Поки живеш, догоджай собі, все ж бо на світі – смертне”. Але за все треба платити. Платив і Горацій, отримавши від Мецената в дарунок віллу, де міг сам жити й гостити друзів, платив своєю роздвоєністю – між містом, куди кликав Меценат, і селом, яке так любив: “O rus, quando ego te aspiciam!..” (*Де ти, жадана оселе сільська?..*) – оклик із тієї ж сатири.

Пов’язував себе й з іншою, яку сам же наводить, уже в книзі “Послань” (I,7), – байкою про лисицю й ласичку, що перегукується, *mutatis mutandis*, із пригодою Вовка в “Лісі Микиті”:

Хитра лисиця якось, крізь щілину пролізши в комору,
Вволю наїлася там. Утікати пора б, але годі:
Повний живіт не дає їй пролізти. Аж тут навинулась
Ласиця й так іздала взялась її вчити: “Тонкою
Ти прослизнула сюди – тонкою вислизнеш звідси”...

Байка не тільки смішила, а й остерігала не надто стрункого, схильного до повноти співця золотої середини:

Я б усього відцуравсь, якби мало так бути й зі мною.
Вже ж не хвалитиму сну бідняків, начинившись індіком,
Ні за арабські скарби я свого не міняв би дозвілля”.

Час, як то нерідко буває, вніс суттєву поправку: на місці ласиці опинився лис, а на місці лисиці – вовк; той – хитрий, а цей – неситий.

Тож у різних краях та часах можемо подибувати генеалогічні корені Лиса Микити, але не помилимося, сказавши, що він також – із античності, яку називають дитячим усміхом життя. Яких лишень

звірів не було в її розповідях, а лис (чи лисиця) – усе ж найобережніше, найхитріше створіння, що вмiє метикувати, про що знову ж таки Гораций у першому посланні до Мецената:

Хай би спитав мене римський народ, чому не тримаюся
Звичних для нього засад, не ходжу попід портики славні,
Не поспішаю до того, що всі, не того й уникаю, –
Я відповім, як то хворому левові мовила в байці
Хитра лисиця: “Тому що сліди мене вельми лякають:
Всі, бач, до тебе, в печеру, ведуть; відтіль – ні одного”.

І знову згадуємо, як то хитромудрий Одиссей дав собі в печері раду з велетнем Поліфемом, як умів уникати пасток, що поставали перед ним під час його двадцятирічної мандрівки світом, а коли й потрапив у якусь, – то як із неї зумів викрутитися, завдячуючи тому, що був “на всеє зле *проворний*”...

На обкладинці ілюстрованого Е. Козаком “Лиса Микити” – герой казки “в анфас”: на голові, набакир, – капелюшок “з пюркком”; у зубах люлька; одне око примружене, в другому – іскринка, знак того, що не просто думає – обдумує щось, метикує. Бо вся його сила не в м’язах (“Я ж малий, слабенький звір!”) – у гострій думці; саме гострій, “мов бритва” й миттевій, щоб можна було “все обдумать в один миг”... На останній сторінці – він у повний зріст, у лавровому вінці переможця, йде гордо, бо всякому злу протиставив те, в чому сила й гідність мислячої істоти, те, що на найвищий п’єдестал поставила античність, – думку. А в останніх рядках казки – знову тональність життєлюбних вагантів, що в кінцівці знаменитого “*Gaudeamus*” (*Pereat tristitia, Pereant osores! – Хай пропаде смуток! / Хай пропадуть зловмисники!*), їхнє “*Vivat!*”, що віддунує нашим “*Многая літа!*”:

Тут кінчиться наша казка,
Всім, хто слухати був ласка,
Дай же, Боже, много літ!
Хай і наш весь сум пропаде!
Тим же, хто нам коїть зради,
Хай зійдеться клином світ!

“Наш” – тобто нашого народу, зокрема, – селянства, для якого І. Франко й писав “Лиса Микиту”, цей справді “одинокий наш звіриний епос”, як про це редактор ілюстрованого видання (1941) Богдан Дани-

лович*. Слово “епос” іще раз повертає нас до “Одіссеї”, яку І. Франко, як сам про це у листах, годинами (з пам’яті!) читав селянам; епос, який сформувався з розрізнених оповідок, як, врешті, – й “Лис Микита”. Та й П. Ніщинський (саме його переклад зацікавлено слухали селяни) адресував “перевіршовану” поему передусім простому людові. Обидва, поєднуючи корисне з приємним (*utile dulci*), прагнули не тільки просвітити його, а й збагатити властивий йому природний хист до пісні, до бесіди й роздумувань ще й хитрістю, яка й козаків часто рятувала зі скрути. І коли дивимося на героя казки, “вільного козака”, який ступає завітлим лугом, щось до всміхненого сонця промовляючи, то й справді вчувається наше оптимістичне колись подумки, тепер – уже вголос повторюване: “...як роса на сонці”...

Але розгорнімо за радянських часів редагованого “Лиса Микиту” (Максим Рильський, присипляючи редакторським пером недремне око цензора, мусив втрутитись у текст) – гляньмо на цю ж кінцівку:

Тут кінчиться наша казка.
Бубликів солодких в’язка
Тим, хто слухав, не шумів...
Може, дехто пригадає,
Що не раз таке буває
І в людей, як у звірів.

Справді, який же “сум” у радянські часи?.. І хто це “нам коїть зради”?.. Краще без натяків. Краще слухать – і не “шуміти”... Одне слово, не бажана була тоді “морська глибина”: вельми небезпечні бували для державців винесені з дна “дивнії перли” (згадаймо перлини світової поезії, зібрані в збірці “Співець”: одразу з її виходом у світ, 1972 р., вдруге був репресований упорядник – Григорій Кочур)... Збірка “Співець”, до речі, адресована молоді; “Лис Микита” – теж: “Бажаючи написати книжку для молоді...”, – акцентує останні слова І. Франко. А ось – адресат редагованого видання: “Казка для молодшого та середнього шкільного віку”...

---

* Не вдаючись в історію численних редакцій “Лиса Микита”, зіставляю два видання: Франко І. Лис Микита / За ред. Б. Даниловича; ілюстр. Е. Козака. – Краків: Укр. вид-во, 1941 та: Франко І. Лис Микита / Під ред. лауреата Ленінської премії, академіка М. Рильського. – Львів: Каменяр, 1973.

“Finis coronat opus” (*Кінець – ділу вінець*), – казали давні римляни. Кінцівка Франкового “Лиса Микити”, на відміну від редагованого, – таки вінець (лат. *corona*), і тим вінцем І. Франко ще раз наголошує, що його твір – не лише для дітей. “Всім, хто слухати був ласка, / Дай же, Боже, много літ!” – так міг сказати Франко й до селян, які слухали в його виголошенні “Одіссею”. Кінцівка редагованого – зводить аудиторію лише до дітей. І насамкінець: в оригінальній кінцівці автор нагадує читачеві, що цей твір поєднує корисне з приємним, а редагована версія наголошує на приємному (“бубликів солодких в’язка”).

Серед “корисного” (*utile*) – й пізнавальна вартість “Лиса Микити”. І тут ще раз варто послухати автора: “Я бажав не перекласти, а переробити стару повість про лиса, зробити її нашим народнім добром, надати їй нашу національну подобу. Я, так сказати, на чужий, позичений рисунок накладав наші кольори. Дослівно я не перекладав ні відки, ані одного рядка. Чи це хиба, чи заслуга моєї праці – в те не входжу, досить, що з цього погляду вона моя”... Античні були тут одностаїнні: це – найвища заслуга. Ніщо ж бо, з їхнього погляду, не вимагає таких творчих зусиль, отже, й такої високої оцінки не заслуговує, як уміння давньому – новизни додати (*vetustis novitatem dare*), а “чуже” – зробити “своїм”. Зазирнувши в “морську глибину” – погодимося з ними: ті “перли” – не наші; нашими вони стануть тоді, коли збагатимо їх барвами *своєї* душі, колоритом свого часу. Отож геніальність “Лиса Микити” не в “рисунок”, тобто в самій повісті, а саме в її густому галицькому колориті (усе тут рясніє тогочасними місцевими реаліями), у соковитій розмовній мові, що всяяна характерними для цього краю фразеологізмами, прислів’ями та приповідками. У тій мові, зрозуміло, – запозичення з інших мов (етранжизми), ремінісценції з греко-римської давнини, що є результатом тогочасної гімназійної освіти, тощо. І саме те, найцінніше, здебільшого й затерте внаслідок редагування, точніше, адаптування для широкого читацького загалу. Ставши “зрозумілою”, казка якоюсь мірою втратила не тільки запах і смак, а й пізнавальну вартість.

Ми повертаємося до Франкового “Лиса Микити”, отже, – до себе. Бо духовне відродження – це передусім повернення: система гнала нас світами, відривала від своїх коренів. “Поверни себе – собі ж, – радив Сенека, – якщо хочеш стати вільним”. А в іншому місці:

“Живи для інших, якщо хочеш для себе жити”. Бо інші, продовжимо думку стоїка, – це твій народ; ти – його частка. Якщо не житимеш для цілості, то й в частці своїй не житимеш, вільним не будеш...

Повертаємося до себе – до тих, хто ходив “на відпуст з корогвами”, хто не боявся слова “гайдамака”, для кого “сумління крик” – то була не лише метафора; до тих, хто вносив “рекурс” (“скарга” – не прив’язане до історичного моменту); до тих, хто й у сільській, побутовій мові вживав десятки запозичень, серед них – з латини та греки (“пішла фама селом”; “слава” – знову ж позбавлене місцевої барви; у Франка: “Фама скрізь про вас кричить!”); та ледве чи повернемося до тих, у кого що не слово – то образ, приповідка, бо вже й у редагованому тексті тих барв поменшало. Замість “І були б за нюх табаки / Там на вічну ганьбу таки / Вовка вбили барани...”, мабуть, з огляду на дітей “молодшого та середнього шкільного віку” – “Ой, лиха ж була година! / Проминула б ще хвилинка – / Вбили б Вовка Барани...”, а замість “Кігтями роздер всю пику, / Мовби гречку грабав біс” – “Кігтями роздер всю пику, / Аж добрався і до кіс”... Ледве чи повернемося... Бо треба було б повертатися до села. Ми ж – до міста йдемо...

*

“Лис Микита... Вже самий спогад про цей незрівнянний твір найбільшого уродженця Західної України викликає в нас, немов якась чарівна паличка, веселу, радісну усмішку на обличчі. А читати цей твір, – байдуже, вперше чи вдесьте, і байдуже, в дитячому чи зрілому віці, – це значить читати не тільки все нову, все свіжу, але взагалі найкращу книгу українського гумору”, – так починає своє передне слово Богдан Данилович у згаданому виданні “Лиса Микити”, що вперше появився у знаменитому графічному оформленні Едварда Козака.

Велика правда в тих словах. Читаймо не те що вдесьте – всоте, а зацікавлення нашого, інтересу, не убуде: щоразу твір поставатиме перед нами свіжим і захопливим. І тут ще одна щаслива нагода порівняти “Лиса Микиту” з “Одіссеєю”. Стародавні не переставали зверта-

тися до того твору, хоча знали напам'ять усі пригоди хитромудрого героя поеми. У чому секрет тієї притягальної сили? Стисло кажучи – у слові (грец. *ἔτος* – *слово*), яке призначене передусім для виголошення; насолода від “Лиса Микити” (як і “Одіссеї”), хоч який цікавий сюжет твору, – у самому читанні. І хай це слово сьогодні подекуди незрозуміле (тут зарадив би словничок), але яке ж воно мелодійне і як ту мелодійність поєднує з дотепом! Ось чому таке небезпечно тут редакторське втручання. Не без гріха щодо цього, здається, й сам Данилович. Зіставмо два варіанти, нередагований і редагований, останньої строфи:

Тут кінчиться наша казка.
Всім, хто слухати був ласка,
Дай же, Боже, много літ!
Най і наш весь сум пропаде!
А тим, хто нам коїть зради,
Най зійдеться клином світ!

Тут кінчиться наша казка.
Всім, хто слухати був ласка,
Дай же, Боже, много літ!
Хай і наш весь сум пропаде!
Тим же, хто нам коїть зради,
Хай зійдеться клином світ!

Богдан Данилович (якщо це його втручання) не спостеріг, що він порушив звукопис кінцевої строфи, де так гарно акцентоване, тобто *співане* (accentus – приспів), сонорне “н”: “**Най і наш...**”; “**Най ... клином...**”; цілком інше щодо характеру звучання щілинне “х” увірвалося в мелодіку строфи чужорідним тілом, точніше, фальшивою ноткою (М. Рильський, до речі, зберігає оригінальне “най”; зрозуміло, в інших строфах, бо **цю**, ми вже згадували, він не редагує – **змінює**). “Най” (стягнена форма від “нехай”), поза сумнівом, треба залишати, бо воно – у стилістичному **ключі** твору, де, що не вірш, то живий, ритмічно й мелодійно впорядкований вислів (часто звучало в нас, наприклад, у тих же хорях: “Най ся діє воля Божа!”). Інша річ – передостанній вірш строфи: втручання тут не псує вірша – погоджує його ритмічні й логічні акценти. Подібні втрати й у подальших редагованих текстах “Лиса Микити”, зокрема, у тих віршах, де пісенність твору увиразнена внутрішніми римами та звуковими повторами, на зразок уже згаданої весняної пісні вагантів “*Esse gratum et optatum...*” (наводжу окремі рядки; праворуч – ці ж у зредагованому варіанті):

Лізем Вовче? “Лізем конче!	Лізем, Вовче! – “До роботи!
Так, що ледве в ліс доліз.	Аж допхався ледве в ліс.
Із сенатом раду радив...	Старших радників скликав він.
Днесь конець сварні і зваді...	Край настав зlobі та зваді...
Їм лишилася по батьку Гарна частка поля в спадку	Батько їх умер недавно І лишив їм поле славне.
Люди люті – гульк! – надбігли...	Справді гнівні люди бігли...
Вуйку, вуйку, будьте тихо! В хаті світло – буде лихо!	Та сидіть же, вуйку, тихо! В хаті світло – буде лихо!
Через нього муки много Я прийняв, – о, мало свого Я життя не загубив!	Через нього мук багато Мусив, царю , я прийняти Ледве смерті не зустрів.
На землі там, близь города, З дуба грубая колода...	На землі, біля города, З дуба претяжка колода...
Тут у війтовім будинку ТЬменна тьма мишей, мій синку...	Тут у війтовім будинку Повно тих мишей, мій синку...
“Дай обідать, Малпо гупа! ..”	“Дай обідать, Мавпо клята!..”

Саме такі вірші, – в оригіналі їх чимало, – ваблять мелодійним звукописом, глибокими, часом на пів рядка, римами, точними не тільки щодо характеристики об’єкта, а й звукопису (як в останньому прикладі) епітетами; така поезія одразу ж, як і пісня, входить у пам’ять – легко, без зусиль; пісня, де часто виступають, зокрема, такі характерні для народної пісні, повноголосі форми прикметників: “далекая дорога”, “грубая колода”, де зблискує, то тут, то там, слово високого стилю, що його так унікасно тепер навіть у сфері церковної мови, слово, що є окрасою коляди (“Прийшов *днесь* із небес...), народного прислів’я (“Днесь мені, а завтра тобі”), слово, що так гарно заграло й тут: “Днесь **конець** сварні і зваді”, а змінено вже у виданні 1941 р.: “Вже кінець сварні і зваді...”.

Та головне, що з “Лиса Микити” робить саме “Лиса Микиту” – це гострий дотеп, гумор. Без тієї “крихти солі” й солодкість вірша була б лише солодкістю, яка з часом приїдається. Як у зачині нашої “Енеїди”,

так і тут, цей гумор – у поєднанні, здавалося б, несумісного: Еней – *козак*; Лис Микита – *гайдамака*. Життєва снага, кмітливість, прагнення взяти гору над ворогом, хоч би й сильнішим він був, – ось що є підґрунтям тих зіставлень, ось що дає читачеві нагоду пізнати правду – сміючись: “А й справді, Еней – то козак!”, “Лис Микита – гайдамака!”. У “Лісі Микиті”, до речі, – сміхові ремінісценції й з “Енеїди”; вони відчутні, скажімо, в доборі лексики: “Гей, Микито! Де він, *ланець?*..” (Забравши деяких троянців, / Осмалених, як гиря *ланців...*); у редагованому варіанті того зв’язку не видно: “Гей, Микито! Де подівся?”. Та головне – з відомих міркувань (“Ми – гайдамаки...”) зредаговано й “гайдамаку”: герой казки став “розбишакою” – притупилося вістря сміху, пропав колорит, історична конкретика, та передусім – національний дух казки, що таким оптимістичним акордом віддлює в останній, оригінальній, строфі. Відпали й історичні ремінісценції, скажімо, у такій строфі:

І кажи, щоб він як стій	І скажи, щоб у столицю,
Тут у двір явився мій!	У ясну мою світлицю
Загрози йому, що гака	Він, не гаючись, прийшов,
Не мине й тяженьких пут,	А як ні, то розбишаку
Як на суд не стане тут,	Я повішу на гілляку
Лис Микита, гайдамака!	Без усяких там розмов!

Розбишаці – гілляка; козакові, гайдамаці – гак (“За гак ребром зачепіте”).

Сміх у “Лісі Микиті” – український, селянський. Сміх людини, яка босоніж стоїть на землі, знає, що таке “спірний ґрунт”, що таке сніп – відчуває його вагу, чує, як він падає: “Гвалт! Рятуйте!” – крикнув з болю / Віт і впав, *як сніп*, додолу” (після редакції: “Гвалт! Рятуйте! – з болю, страху / Впав на землю *бідолаха*”); не тільки знає, що таке “стручки”, а й відчуває їх під пальцем, бачить їхню повноту (“Хлопці повні, як стручки”); сміх людини, яка уявляє собі, що таке удар пудового товкача (“А як збилися докупи, / То немов чотири ступи / В мене гепнули нараз”), що таке “кисле яблуко” (ябло) і чому його збивають: “Як зустрів його Лев-батько, / Збитого, мов кисле ябло...” (редагований варіант: “Як побачив повелитель, / Що в крові його служитель...”), як лящить у вухах клепання кіс у косовицю: “Що

в тім правди чи неправди, / Що про нього *клеплять* завжди...” (зредаговано й цю метафору: “Що про нього тут казали...”); сміх людини, для якої найбільший делікатес – “з маслом каша”... Підтримує той сміх і вкраплена в живу діалектну мову лексика високого, книжного стилю, надто коли ті слова – голосом мавпи (“Малпа Фрузя *прорек-ла*”), Кота Мурлики, Бурмила (“*Рік* Бурмило...”, а через декілька строф, уже на свій голос перейшовши: “Далі з болю як не *рикне*...”; у редагованому варіанті: “як зереве”; втрачено гру слів: “рік – рикне”), інших персонажів. Після такого редагування, звісно, й сміхові ефекти зведено до мінімуму: що ж бо смішного, коли Малпа Фрузя “пищить”?..

Подекуди сміх у “Лісі Микиті” вибуховий (“Регіт збором покотився”) – коли розповідь про те, як той чи той персонаж, не без Лисової допомоги, потрапляє у пастку через власну захланність, а поза тим – просто сміх, радше філософська, близька до Горациєвого “*Carpe diem*” радість життя:

“Стрику, що тобі такого? –	– Дядьку, – каже Лис до нього, –
Засміявся Лис до нього	Кинь усі свої тривоги,
“ТЬфу, об землю лихом вдар!	Плюнь, об землю лихом вдар!
Бач, що тут краси довкола!	Бач, краса в гаю й на полі,
Блиск який, тепло і воля!	Всюди блиск, тепло і воля!
Хто живий, той нині цар!”	Хто живий, той нині цар!

У редагованому варіанті, що праворуч, немає, власне, тієї сміхової іскринки (“Засміявся Лис до нього”: усміхнений оптиміст – до похнюпленого песиміста; це прекрасно унаочнив Едвард Козак: Бабай *опустив носа* у прямому значенні слова), та й красу всього, на що лиш падає око, редактор обмежив чомусь гаєм і полем; у Франка – широкі обрії, кругозір (*circumspectus*): “Бач, що тут краси *довкола!*” У сміховій стихії – передусім сонце:

Рано сонечко схопилось,	Рано сонечко схопилось,
У росі перлистій вмилось	У росі перлистій вмилось
І сміється, не пече...	І сміється, не пече...
Лис Микита ще любісько	Лис Микита спав любенько ,
Спить, розлягшись на все ліжко,	Раптом хтось його тихенько
Втім хтось штурк його в плече.	Ледь поторсав за плече.

Після редакції знову ж поменшало сміху: не бачимо Лиса, який спить (саме “спить”, а не “спав”), “розлігшись на все ліжко”; спить *любісько*: демінутивні суфікси -іськ, -ісіньк (їх дуже часто вживає Франко) засвідчують не лише незрівнянну винахідливість українців саме в утворенні демінутивів, а й додає мові мазки місцевого колориту, головне ж – сміху: вишукане здрібніння (“вуйцуню”) – до Бурмила.

Сміхову енергію “Лиса Микити” живить розсіяна всім твором експресивна й образна, передусім дієслівна, лексика. Серед неї вирізняються властиві тогочасній мові Галичини, зумовлені історією того краю, чужомовні запозичення – етранжизми, настільки закорінені в мову того краю, що в багатьох випадках уже сприймалися як звичайні діалектизми. Тут редактор уже не мав вибору: годі було й думати, щоб за тодішніх умов залишити неторканим цей мовний пласт. З його усуненням убуло й гумору, і то особливо тонкого, специфічного. Одна річ, наприклад, вовк-землемір (“Будь ти їм за землеміра”) й інша – вовк-геометр, навіть *геометра* (як “дентиста”, “пота” тощо): “Будь їм ти за геометру”. Одна річ (раз ми вже торкнулися “геометрії”) “дурень квадратувий”, інша – “дурило”:

“Прощавай!”, – сказав Микита,	– Прощавай, – сказав Микита,
А, як Вовк пішов, то скрита	А собі шепнув сердито,
Вилилась словами злість:	Як пішов од нього гість:
“Ну, і дурень квадратовий –	“Лиш подумать: це дурило –
Він – секретар гоноровий!	Пан! Вельможа! Має силу!
Ух, аж б’є на мене злість!	Аж бере за серце злість!

Таким епітетом (лат. *quadratus*, грец. *τετράγωνος*) Аристотель наділив міцного, надійного мужа (*ἀνὴρ τετράγωνος*). Тут – усе навиворіт: “дурень квадратувий” (при нагоді згадуємо: “круглий ідіота”, “дурень вісімнадцятий” тощо). Але чи не завчасно на стежку до Аристотеля спрваджувати тих, хто, чемно вислухавши казку, чекає на “бубликів солодких в’язку”? Річ у тім, уже вкотре пересвідчуємося, що “Лис Микита” – для зрілого читача; дитина ж візьме (та й завжди брала) з твору стільки, скільки може взяти. Втім, “дурень квадратувий”, навіть коли й не читати-мемо твір у глибину, без згадки про Аристотеля, – смішно; з “дурила” ж, якщо й сміятимемося, то цей сміх буде цілком іншої якості. Так і “секретар гоноровий” не знайде собі адекватного відповідника: “гонори”, “гоно-

ровий” – ті слова здебільшого “заряджені” на сміх, бо ж “honores mutant mores”: тримався чоловік своїх звичаїв, та раптом, отримавши “гонори” (високу посаду), почав “дерти носа” – змінив свої звичаї; Цап Яцуньо, як зобразив його Е. Козак (з течкою під пахвою, в окулярах) із секретарськими атрибутами й нові звичаї перейняв – тим і смішний. І вже не для одного лиш історичного моменту підхожий афоризм із “гонорами” – голосом героя казки: “Що за власть! Яка держава! / Дурням в ній гонори й слава...” – і після редакції: “Що за лад! Яка держава! / Дурням в ній і честь і слава...”; зі словом “гонори” й усмішку зрадаговано. Втім, згадаймо й позитивне значення слова “гонор” (але не “гонори!”): “Хтось має свій гонор”, “гоноровий хлоп” (“бідний, але гідний”), “гонорова дівка”, “гонорова постава” тощо.

Так із запозиченнями – і в багатьох інших випадках: “Тоді! – крикнув цар сердито, – / Знаю я тебе, Микито!” / Годі вже хвостом вертїть!” – і до редакції: “Але цар дививсь похмуро: / Й крикнув: “Підла *креатуро!* / Ти ще тут хвостом вертиш?”. Латинізм, ще й такий звучний і соковитий, голосом Лева – це вже не тільки усмішка, а таки сміх. Або: “Та ж це Вовк! А бийте ж Вовка! / Хай проклятий пропаде!” – й у Франка: “Та ж це Вовк! А бийте ж Вовка! / Тут йому зробіть *капут!*”. *Гонори, фільварок, трафунок, фрашка, філософія...* “Я ж держу все по старому / Філософію таку...”; далі, у Франка, в озвученні Лиса Микити – справді філософські сентенції, зокрема: “Наше все життя війна є...” – дослівний переклад із Сенеки: “*Vivere est militare*”. Згадаймо при нагоді, з “Галицьких приповідок” Г. Ільковича: “Казав Сенека: “Стій собі здалека...”. І ще одна підвальна засада античних, про міру – лат. *modus*, грец. *μέτρον* – в усьому (“*Est modus in rebus*”), надто в їжі, – теж з уст Микити:

“Вуйку, – каже Лис, – як чую,
Дуже вам медок смакує,
Та мабуть вас муха тне.
Їжте ж, але міру майте,
Бо як об’їстесь, знайте:
Мід вам пупом поплине”.

У редагованому варіанті замість “муха” (у галицькій говірці означає також “бджола”) – таки “бджола”, що послабило експресію (“муха

тне” – цікава дактилічна кінцівка), отже, й сміху применшило. Та що найдивніше (і найприкріше) – втрата дуже цікавого й смішного фразеологізму “Мід вам пупом поплине” (потече), його заміна вже геть безбарвним: “Буде шкода немала”... Йдеться, отже, не тільки про гумор, а й про пізнавальний аспект “Лиса Микити”: герой казки є типом людини – філософа й жартуна (згадаймо й вислів “хлопський філзоф”).

Є ще й приховані запозичення (чи паралелі), у яких пізнаємо наші давні зв’язки з європейською культурою. Це вже згаданий епітет “многоцвітна” (грец. πολυάνθεμος), “пребагатий” (за аналогією до лат. praedives; після редакції – просто “багатий”), “великодушний” (грец. μεγάρθυμος): “Царю наш *великодушний*” – і “Царю наш, могучий пане” після редакції; через два рядки І. Франко “розшифровує” цей епітет: “Вірю в *велич* твого духа” (отже, йдеться не про ласку й доброзичливість, а про силу й велич духа); після редакції: “Повелителю *ласкавий*”. Саме після тих високих, в епічному стилі, слів почув Лис Микита вже цілком іншої стилістичної барви звертання: “Підла креатуро!”. З тих же запозичень – вислів “чорний день”: такий день, здебільшого після поразки їхнього війська, римляни позначали в своєму календарі вуглем – тому “чорний день” (dies ater), а радісний – крейдою. Вислів “від саміського царя” – наче відгомін латинського “ab ipsissimo rege” (суфікс латинського суперлятива -issim перегукується з нашим демінутивом -іськ. (-ісіньк); у редактованому варіанті такого перегуку, звісно, не відчуємо: “Від царя усіх звірів”. М. Рильський, вже згадано, уникає тих суфіксів, тим паче у випадках, коли вони ненормативні: “І про справу цю немилу / *Заразінько* Бурмилу / Він на мене скаргу вніс” – “І про справу ту немилу / *Зараз* панові Бурмилу / Він на мене скаргу вніс”. “Зараз” і “заразінько” – не одне й те ж саме, як не одне й те ж саме лат. cito, *швидко* – і citissime, якнайшвидше, негайно: наш суфікс -ісіньк, виконуючи роль демінутива, має ще й відтінок суперлятива, найвищого ступеня; у тому “заразінько” (як “теперінька” замість “тепер”, “нинька” замість “нині”) – ще й усмішка, яка додає колориту розмовній мові, власне, й робить її живою, розмовною мовою, що уникає безбарвності: “зараз”, “тепер”, “нині” тощо.

Нитку тієї, що в книгах, можливо, й зі спільної індоєвропейської глибини, тягне й забутий у наш час вигук “Ов!” , “Овва” (лат. “Vae”, нім. “O weh!” , рос. “Увы!” , “Эва!”), що мав у кожній місцевості своє-

рідний, інший спектр відтінків, і хоч яке всеосяжне наше “Ой!”, вигук “Овва!” – поза його рамками:

На дві п’яди вже отверта
Щіль була; колода вперта
Все таки не трісла ще,
Лиш від клина заскрипіла,
Наче зуби заціпила,
Прохрипівши: “Ов, пече!”

У тому “Ов” – не тільки біль, як у вигуку “Ой”, а й подив (“Ти ба!”, “Чому б то?”), прикрість чи докір (“Овва!” – батько до дитини, що зробила якийсь негарний вчинок), сумнів, іронія тощо. Жаль, що відгомонів той вигук, не затримавшись і на сторінках “Лиса Микита”: “Ой, болить мені, пече!”... Відходять слова, а з ними – й крихти душі. І знову згадуємо відомий, дещо сумовитий гекзаметр: “Tempora mutantur et nos mutamur in illis” – *Змінюються часи – і ми змінюємось у них*. Радше так: ми змінюємося, а відповідальність за ті зміни перекладаємо на часи, на звичаї...

*

“Habent sua fata libelli...” – *Ї книжки мають свою долю, залежно від того, як поставиться до них читач*. Так у повному варіанті звучить висловлена гекзаметром (переклад – прозою) думка латиномовного граматака. Долю – і життя. В кожному читачеві – воно своє, те життя книжки, – речі, яку беремо до рук. Та щойно її розгорнемо – річ стає життям, повниться барвами, голосами, настроями. “Лис Микита” – наскрізь весняна книжка: починається розквітом весни; “про щасливі переміни” – й останні її строфи. Та скільки б не було в “Лисі Микиті” барв (як добре що тут – графіка, що ті барви – в душі читача!), якою соковитою не була б весна, для мене весь “Лис Микита” – у тому рисунку, що на с. 51 (видання 1941 р.), рисунку, яким побачив його Едвард Козак, прочитавши рядки: “День. У церкві дзвін десь дзвонить, – / Та нас голод з ліса гонить / Серед лютої зими”; побачивши – переніс на папір. Пригорблені, по віконця в снігу, декілька хатин на обрії; церковця з дзвіницею, дерева, пліт, зависла

над селом хмарина... А на передньому плані, перед живоплотом та чорною, як головня, вербою, опершись на ціпки (“До села йдем зосторожна”), щось обмірковують Вовк із Лисом Микитою. За прибульцями з лісу – сліди на снігу. Скупі сліди й там, на пагорбі коло хатини: хтось кудись пішов чи прийшов звідкілясь... Сліди – ознаки життя, яке в селі, серед зими, тулиться до вогню, до бесіди, до казки...

Скільки разів у дитинстві, при сільській лямпі, я перерисовував той зимовий краєвид на білий аркуш паперу, стільки й дивувався: що менше ліній, то більше снігу, настрою, таємниці... Вдивляюся і нині в той рисунок у “Лісі Микиті”, в тій же, 1941 року видання, старенькій книжці. Та щось не дає мені ступити в глибокий сніг. Бачу той рисунок поза собою, а не себе – в ньому. І знову – Гораций: “Досить добра нам несуть із собою роки, що приходять, / Досить його й забирають, відходячи...”. Того, що забирають, – таки більше. З роками – як із лініями на рисунку: що менше їх – то більше таємниці, більше настрою, ближче до казки... І лише деколи, якщо не в казку, то в слово вдається увійти, як у зігріту живим вогнем сільську хату: “Як гарненько пожились, / Де про що розговорились, / Та й пішли собі в стебло”... Саме так: не “відпочивать пішли”, а в стебло...

Зимовий вечір, хоч який довгий, а таки переходить у ніч. “Пора в стебло”, – татів голос, мов ось тепер мовлене слово. Відчуваю, як під тілом подається набита в сінник хрустка солома – *стебло*; щойно прохолодне – за хвилину те стебло вже обігрите, приємне. Все йде в стебло: людина – на ніч; лист чи квітка – на цілу зиму, щоб потім, з весною, знову зі стебла – на світ Божий... Тато прикладає до шкелка широку долоню, дмухає в неї. Востаннє блимнувши, гасне маленький племінчик – уступає місце таїні глибокого сну. У тій глибині й серед зими зблисне, бува, найдивніша з перлин – окрушина дитинства, казки нашого життя, відблиск далекого золотого віку. Золотого – бо тоді ніхто ще не квапився на золото, й усе довкола, не відаючи смутку, щиро всміхалося: від сонця – й до росинки, а прекрасна весна не надходила й не відходила – стояла, голублена подувами легкокрилих зефірів: многоценна, тепла, ясна, мов дівчина у вінку...